

УДК 339.923(47-57)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН СНД

Будкін В. С.

Доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України.

Анотація. У статті розглядається вплив позаекономічних чинників на стійкість національних економік України, Росії, Білорусі та Молдови. Три перші з цих країн вступили до періоду незалежного розвитку як найбільш економічно розвинуті частини колишнього СРСР і за деякими показниками виробництва продукції випередили більшість капіталістичних держав світу. За чверть віку їх суверенного існування вони суттєво погіршили свої позиції у світових економічних рейтингах. За рівнем свого економічного розвитку (ВВП на душу населення) лише Росія увійшла до першої сотні держав світу, інша західні нові незалежні держави займають у світових рейтингах набагато нижчі місця. Головною причиною такого відставання є імітація ринкових реформ у цьому регіоні. Але разом з тим на уповільнення темпів економічного розвитку всіх чотирьох країн особливо вплинули суттєві соціальні проблеми у житті їх громадян, а також нестійкість або консервативна стійкість політичних систем. Можливості забезпечити підвищення стійкості національної економіки кожної з європейських країн СНД на основі її модернізації зосереджені саме у політичній сфері – у широкомасштабній демократизації суспільного життя на основі формування громадянського суспільства. Автор підкреслює, що неможливо подолати економічну імітацію лише економічними інструментами. Для створення ефективної моделі національних економік європейських країн СНД необхідно також використати структури соціальної та політичної модернізації.

Ключові слова: стійкість економіки, соціальне життя суспільства, політична система, демократизація суспільства, громадянське суспільство, світовий рейтинг, західні нові незалежні держави, Співдружність незалежних держав.

Постановка проблеми. Проблеми економічної стійкості займають особливо вагомe місце в умовах функціонування відкритого народногосподарського комплексу кожної із нових незалежних держав. Необхідність збалансування негативної дії зовнішніх та внутрішніх економічних факторів з особливою силою проявилася під час двох останніх світових криз 1998 та 2009 років, але й до цього часу не була врахована у господарській політиці європейських країн СНД. Намагання вирішити цю проблему лише економічними методами призвело лише до негативних результатів.

Мета статті полягає у визначенні всього комплексу факторів, які можуть позитивно вплинути на забезпечення стійкості економіки у обраній для аналізу групі країн із залученням можливостей використання позаекономічних факторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання економічної стійкості знайшли широке висвітлення у роботах таких російських вчених, як Т. Заславська, Г. Цаголов, В. Іноземцев, а також українських економістів В. Гейця, Я. Жаліло, А. Гриценко та ін.. Ці ж питання широко обговорюються й зарубіжними експертами, зокрема Р. Гьотцем (ФРН), М. Олкотт, П. Десаї (США) та іншими. Проблеми впливу соціально-політичних факторів на

економіку почали розробляти такі російські вчені, як Г. Сатаров, Є. Ясін, але їх аналіз обмежений лише процесами однієї країни, а саме Росії.

Основні результати дослідження. В кінці 90-х років минулого століття майбутні європейські нові незалежні держави (крім Молдови) за рівнем свого господарського розвитку могли конкурувати із більшістю економічно розвинутих країн світу. Енергетичне та хімічне устаткування, трактори, екскаватори, літаки та інша продукція машинобудівної промисловості Росії, України, Білорусі знаходили збут у багатьох країнах світу. Україна за рівнем виробництва сталі, чавуну, прокату на душу населення навіть перевищувала відповідні показники США, Франції, Великобританії.

Розпад єдиного народногосподарського комплексу як результат краху СРСР не був компенсований збереженням існуючих та налагодженням нових економічних зв'язків між виробничими потужностями країн СНД. Особливо негативним був вплив на національні економіки цих держав ринкових реформ, які мали суто імітаційний характер й призвели до деіндустріалізації навіть у найбільш розвинутих країнах, зокрема у європейській частині СНД. Наслідки помилок початкового етапу реформування помітні й до цього часу, впливаючи на відставання цих держав від світових параметрів економічного розвитку.

За даними Світового банку, оприлюдненими у 2012 році, валовий доход на душу населення, що осереднений за показниками 214 країн, складав 9489 доларів на душу населення. Цей показник серед країн СНД був перевершений лише Росією (10730 доларів, або 78-е місце у рейтингу Світового банку), яка була віднесена до групи країн із «верхнім середнім доходом». До цієї групи також віднесена Білорусь (5830 доларів, 115-е місце). До групи країн із «нижнім середнім доходом» включені Україна (3150 доларів, 136-е місце) та Молдова (1980 доларів, 157-е місце у рейтингу) [1]. Наведені дані свідчать про втрату цими країнами колишніх передових позицій у світових співставленнях рівнів економічного розвитку.

Аналіз суто економічних причин такого відставання достатньо повно висвітлений у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників, тому за темою цієї статті розглянемо комплекс позаекономічних факторів впливу на відзначену вище ситуацію.

Політичні фактори можуть впливати на економічну стійкість країни (в тому числі і на її зарубіжні оцінки) як безпосередньо, так й опосередковано.

Безпосередній вплив таких факторів найбільш наочно проявляється у швидкій реакції іноземних рейтингових компаній, банків, інших кредитних установ на політичні події всередині країни. Так, конфлікт між Президентом Росії Б. Єльциним та парламентом, особливо штурм у Москві «Білого дому» у 1993 році безпосередньо вплинув на різке зниження рейтингу цієї країни в оцінках міжнародних організацій із наступною реакцією з боку таких кредитних організацій, як МВФ, банківські концерни Європи та Америки. Такою ж була реакція світових фінансистів на події 2009 року в Кишиневі, коли молоді супротивники влади президента В. Вороніна розтропили президентський палац, будову парламенту та інші урядові будівлі. Останнім прикладом такої реакції є зниження у січні – лютому 2014 року світовим агентством Moody's рейтингу України, міст Києва та Харкова внаслідок конфронтації між владою та її супротивниками. Як результат погіршується стійкість національної економіки внаслідок підвищення для вітчизняних бізнес – структур процентів по позикам з боку іноземних банків, знижуються проценти на розміщення закордоном акцій та державних цінних паперів, посилюється відтік капіталів за межі країни та дія інших дестабілізаційних чинників. Стосовно України та Росії подібні факти фіксуються в щоквартальних оглядах економічної ситуації, які наводяться, зокрема, Альфа-банком, Ренесанс-Капіталом тощо. Такий же періодичний аналіз економічної си-

туації здійснюється також на урядовому рівні цих держав, а також міжнародними рейтинговими агенціями, провідними фінансовими інституціями.

Більш складною є оцінка побічного впливу політичних факторів на стійкість національних економік європейських країн СНД. Фактично вона зводиться до оцінки рівня «свободи економічної діяльності», визначення якої міжнародними рейтинговими установами включає крім суто економічних також політичні фактори. Так, за оцінкою цього показника міжнародною організацією «Херітідж Фаундейшн» із 177 країн світу Молдова знаходиться на 115 місці, Росія – на 139, Білорусь – на 154 та Україна – на 161 місці, тобто умови здійснення бізнесу у них належать до найбільш несприятливих у світі [2]. Близькі до цього оцінки визначені групою Світового банку, Світового економічного форуму тощо. За оцінкою цього Форуму за рівнем довіри до політичних діячів із 144 країн світу Росія знаходиться на 86 місці, Молдова – на 96, Україна – на 120, а Білорусь ця організація зовсім не включила у світовий рейтинг. Відповідно за рівнем фаворитизму чиновників Україна займає 119 місце, Молдова – 121 та Росія – 127 місце. Разом з тим за свободою правових органів Росія займає 122-е місце, Україна – 124-е, Молдова – 138-е місце також при відсутності у цьому рейтингу Білорусі [3].

Низький рівень економічної свободи може сприяти стабільності національних економік європейських країн СНД, але це застійна, а не гнучка стабільність, яка консервує екстенсивний тип відтворення продуктивних сил, не створює підойм для його переходу до інтенсивного типу. Недоліки у правовій системі не забезпечують бізнесу юридичного захисту його діяльності, а державні органи не лише стоять осторонь від таких інтересів, але їхні представники використовують свою належність до влади для визискування господарюючих суб'єктів (принцип «влада – власність» за визначенням угорського вченого Яноша Корнаї).

При оцінці впливу політичних чинників на економічні процеси в європейських країнах СНД необхідно враховувати, що у двох з них – в Україні та Молдові існує високий рівень політичної нестабільності. З іншого боку – стабільність політичного життя в Білорусі та Росії також не виступає достатньо вагомих фактором піднесення економіки на вищий, інноваційний щабель економічного розвитку. В обох державах ствердилася консервативна модель політичної системи, яка не може не консервувати й застійний, а не стійкий за своєю природою механізм господарської діяльності.

Двоїм є вплив на стійкість економіки різних політичних структур – парламентів, місцевих органів влади, їхніх депутатів, партій, громадських організацій тощо. З одного боку залежність всіх цих структур від електорату примушує приймати закони та інші правові акти, що сприятимуть бізнесовій діяльності на всіх рівнях – від держави в цілому до місцевих адміністративних одиниць. У цьому контексті особливим є структура державних органів у Російській Федерації, де законодавчі збори областей, країв, автономних республік можуть приймати місцеві правові акти щодо бізнесової діяльності за виключенням тих, що суперечать актам загальнодержавного рівня. Тим самим політичні структури дійсно сприяють господарській стійкості на всіх щаблях адміністративного устрою значених держав. Але не менш вагомою є протилежна функція депутатського корпусу – лобювання інтересів окремих «наближених» фірм, корпорацій, олігархів, бізнесменів різної економічної та політичної ваги. Ці об'єкти широко поширені, але мають конфіденційний характер й рідко виходять на поверхню громади (прикладом може бути та афера колишнього російського політичного діяча та бізнесмена Б. Березовського з АТ «Російський автомобільний альянс» – AVVA, яка заклала фундамент його олігархічної власності). Про невисокий рівень авторитету депутатського корпусу свідчить той факт, що

парламенти цих країн суттєво поступаються за довірою громадян релігійним організаціям, армії, іншим органам влади (в Російській Федерації, наприклад, авторитет обох палат парламенту та депутатського корпусу в чотири рази нижчий порівняно із позитивним відношенням громадян до президентської гілки влади).

Суттєве значення для стійкості економіки чотирьох обраних країн СНД мають також соціальні фактори. Серед них імперативно негативну роль відіграє такий фактор, як закладена під час імітаційних реформ велика диференціація доходів населення. Соціологічні опитування російських громадян показали, що 85% з них у 2006 році та 83% у 2012 році вважають їх існуючий розрив надмірно великим. При цьому 62% опитаних у 2012 році визначили головною причиною отримання багатства наявність необхідних зв'язків та знайомств (за часів президентства Б. Єльцина взагалі існував якийсь «феодалський» спосіб наділення власністю наближених до нього осіб) й лише 30% відзначили такий фактор, як «наявність високої кваліфікації та знань» [4, с. 22-23]. Така ж ситуація стосовно високих розривів у доходах характерна для всіх інших країн – членів СНД, в тому числі й до її європейської частини. До цього треба додати, що загальний рівень оплати праці в усіх цих державах невисокий. Про це свідчить, зокрема, той факт, що в Росії частка заробітної плати у порівняно невисокому валовому внутрішньому продукті складає 40% при 60-70% у розвинутих країнах світу, насамперед членів ОЕСР [5, с. 96]. При цьому оплата праці в Росії є найбільш високою порівняно не лише із центральноазіатськими та кавказькими державами, але й стосовно її рівня в інших європейських країнах СНД.

Соціальна несправедливість негативно впливає не лише на політичні настрої у значної частини населення (недовіру до влади, посадових осіб різного рангу, депутатського корпусу тощо), але й на трудову віддачу працівників фізичної та інтелектуальної праці. Тому масовий характер мають крадіжки на виробництві, пасивність працівників, незадовільне виконання ними своїх службових обов'язків. Тобто така несправедливість є також вагомим фактором дестабілізації господарського життя в регіоні СНД.

Необхідно вказати, що соціальні послуги, які бере на себе держава, в цих країнах не забезпечені необхідними фінансовими ресурсами. Так, у 2012 році витрати на охорону здоров'я в Росії склали всього 3,7% бюджету (для порівняння: у США в той же період – 6,5%, у ЄС-25 – 6,5%), на освіту: в Росії – 4,2% проти 6,5% у США та 5,6% у ЄС-25. [6, с. 51].

До цього треба додати незадовільний стан житлово – комунального сектору, транспортного обслуговування населення, в цілому якісного рівня послуг та всієї інфраструктури господарства в містах та сільській місцевості. Внаслідок цього значно знижуються умови для нормальної працездатності робітників європейських країн СНД порівняно із державами інших регіонів світу. Відповідні висновки систематично наводяться Міжнародною організацією праці та іншими міжнародними організаціями.

Низький рівень доходів більшості населення європейських країн СНД та існуючих у них соціальних послуг не створює ту додаткову «подушку» стабілізації економіки за рахунок залучення коштів громадян для протидії колишнім й можливим кризовим явищам світового або національного рівня.

Висновки. Навіть короткий огляд існуючих у західних незалежних державах соціально-політичних реалій свідчить про те, що їх існуюча модель не може забезпечити стійкість економічного розвитку національних економік. Януш Корнаї прямо підкреслює залежність економічних успіхів кожної країни (із спеціальним акцентом на постсоціалістичні держави) від рівня та прогресу у демократизації суспільства [7]. Цю ж точку зору почали відстоювати й багато вчених – економістів європейських країн СНД. Голова ро-

сійського фонду ІНДЕМ Г. Сатаров підкреслює, що для успішного розвитку країни необхідні «достатньо ефективна держава (точніше – влада)» та «розвинуте громадянське суспільство» [8, с. 6] Провідний російський економіст Є. Ясин для проведення господарської модернізації також пропонує «ліквідувати персоналістський режим, несумісний із демократією та провести реальний розподіл влади» [9, с. 10; 11; 15].

Характерна назва статті Є. Ясина, яка включила до себе питання про можливість чи взагалі відсутність передумов до ствердження демократії в цій країні. Дійсно, на шляху переходу до реального демократичного суспільства існують численні завади. Ї не тільки внаслідок прямої протидії влади, але також завдяки широким консервативним настроям у суспільстві. Це переважно стосується як Росії, так й Білорусі, хоча і в Україні такі настрої притаманні значному прошарку громадян. Перевага консервативних настроїв в Росії підтверджується результатами соціологічних досліджень. У 2012 році 40,1% опитаних російських громадян висловилися за «сильну державну владу» й лише 11,4% за побудову «демократичної країни». [10, с. 31].

Але без побудови дійсно демократичного суспільства неможливо забезпечити залучення широких мас населення до активної та позитивної господарської діяльності, а без цього сподівання на модернізовану стійкість економіки не будуть реалізовані на практиці. Саме залучення демократизованих політичних та соціальних інструментів впливу на суспільне життя європейських країн СНГ дозволить забезпечити відповідаючу світовому рівневі модернізацію національних економік цих держав із широким використанням інноваційної моделі розвитку.

Список використаної літератури

1. GDI per capita. – N. Y.: World Bank, 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY,GNP,PCAP,CD/countries>.
2. Country Rankings: World & Global Rankings on Economic Freedom, 2012. – N. Y. : The Heritage Foundation, 2013.
3. The Global Competitiveness Report, 2012-2013. – Geneva: The World Economic Forum, 2012.
4. Мареева С. Справедливое общество в глазах россиян. / С. Мареева // Общественные науки и современность. – 2013. – № 5.
5. Нифаева С. Решение проблемы бедности в России на пути формирования цивилизованных экономических отношений / С. Нифаева // Общество и экономика. – 2013. – № 9.
6. Идрисов Г., Синельников-Мурылев С. Бюджетная политика и экономический рост. / Г. Идрисов, С. Синельников-Мурылев // Вопросы экономики. – 2013. – № 8.
7. Kornai J. Innovation and dynamism./ J. Kornai // Economics in Transition / – 2010. – Vol.18 (4).
8. Сатаров Г. Прологомены к последней модернизации России / Г. Сатаров // Вопросы экономики. – 2011. – № 5.
9. Ясин Е. Институциональные ограничения модернизации, или приживется ли демократия в России. / Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2011. – № 11.
10. Козырева П., Смирнов А. Сдвиги в общественной жизни и проблема поддержки демократии в России. / П. Козырева, А. Смирнов // Полис. – 2013. – № 5.

SOCIAL-ECONOMIC FACTORS OF INCREASED STABILITY OF ECONOMIES OF EUROPEAN CIS COUNTRIES

Budkin V. S.

Doctor of Science (Economics), Professor, Honored Scientist of Ukraine, the chief scientific officer at the Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Abstract. *The article reviews influence of non-economic factors on stability of national economies of Ukraine, Russia, Belarus and Moldova. First three countries entered into the period of independent development as highest economically developed countries of the former Soviet Union and were ahead of most capitalist countries in manufacturing certain industrial products. Over 25 years of their sovereign existence, they have substantially worsened their positions in global economic ratings. Only Russia is one of top 100 countries globally based on the level of economic development (GDP per capita), while other newly independent European states have substantially lower ratings. Main reason for this lag is imitation of market reforms in this region. However, deceleration of economic development of all four countries is also impacted by substantial social issues in their citizens' lives, as well as instability or conservative rigidity of political systems. Possibility to provide increased modernisation-based stability of national economy of each of the European CIS countries lies in the political area – through wide ranging democratisation of the social life on the basis of formation of civil society. The author emphasizes that it is impossible to overcome the economic imitation with only economic instruments. In order to create an effective model of the European CIS countries national economies the non – economic methods should also be used the instruments of social and political modernization, including wide democratization of public relations.*

Key words: *economic stability, social life, political system, democratisation of the society, civil society, world ranking, Western newly independent states, Commonwealth of Independent States.*

References

1. GDP per capita. – NY. : World bank, 2012. [Electronic resource] – Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/NY,GNP,PCAP,CD/countries>.
2. Country Rankings: World and Global Rankings on Economic Freedom, 2012. N.Y. : The Heritage Foundation, 2013.
3. The Global Competitiveness Report, 2012-2013. – Geneva: The World Economic Forum, 2012.
4. Mareeva S. Spravedlivoje obshchestvo v glazach rossiyan/ S. Mareeva // Obshchestvennyje nauki i sovremennost'. – 2013. – № 5.
5. Nifajeva S. Reshenije problem bednosti v Rossii na puti formirovanija tsivilizovannykh ekonomicheskikh otnosheniy. / S.Nifajeva // Obshchestvo i ekonomika. – 2013. – № 9.
6. Idrisov G., Sinel'nikov – Muryl'ov S. / G. Idrisov, S. Sinel'nikov – Muryl'ov // Voprosy ekonomiki. – 2013. – № 8.
7. Kornai J. Innovation and dynamism. / J. Kornai // Economics in Transition – 2010. Vol. 18 (4).
8. Satarov G. Prolegomeny k poslednej modernisatsii Rossii / G. Satarov// Voprosy ekonomiki. – 2011. – № 5.
9. Yasin E. Institutsionnyje ogranicheniya modernizatsii, ili prizhivetsya li demokratiya v Rossii / E. Yasin // Voprosy ekonomiki. – 2011. – № 11.
10. Kozyreva P., Smirnov A. Sdvigi v obshchestvennoj zhizni i problema podderzhki demokratii v Rossii. / P. Kozyreva, A. Smirnov // Polis. – 2013 – № 5.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ ЭКОНОМИКИ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН СНГ

Будкин В. С.

Доктор экономических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Украины, главный научный сотрудник Института всеобщей истории НАН Украины.

Аннотация. *В статье рассматривается влияние внеэкономических факторов на устойчивость национальных экономик Украины, России, Беларуси и Молдовы. Три первые из этих стран вступили в период независимого развития в качестве наиболее экономически развитой части бывшего СССР и по ряду показателей производства продукции опережали большинство капиталистических государств мира. За четверть века их уверенного существования они значительно ухудшили свои позиции в мировых экономических рейтингах. По уровню своего экономического развития (ВВП на душу населения) только Россия вошла в первую сотню государств мира, другие западные новые независимые государства занимают в мировых рейтингах значительно более низкие места. Главной причиной такого отставания является имитация рыночных реформ в этом регионе. Однако вместе с тем на замедление темпов экономического развития всех четырех стран особенно повлияли социальные проблемы в жизни их граждан, а также неустойчивость или консервативная устойчивость политических систем. Возможности обеспечить повышение устойчивости национальной экономики каждой из европейских стран СНГ на основе ее модернизации сосредоточены именно в политической сфере – в широкомасштабной демократизации общественной жизни на основе формирования гражданского общества. Автор подчеркивает, что невозможно преодолеть экономическую имитацию только экономическими инструментами. Для создания эффективной модели национальных экономик европейских стран СНГ необходимо также использовать структуры социальной и политической модернизации.*

Ключевые слова: *устойчивость экономики, социальная жизнь общества, политическая система, демократизация общества, гражданское общество, мировой рейтинг, западные новые независимые государства, Содружество новых независимых государств.*